

A KÉVE

Utasi Csaba

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1987. június 17.

(*A Kéve és költészete*) A Vajdaságba emigrált Csuka Zoltánban volt valami annak a Fabrice del Dongónak a magatartásából, aki ott bolyong a waterlooi csatatéren, anélkül, hogy tudná, hol is van tulajdonképpen. Felfűtött expresszionista lokomotívként érkezett tájunkra, s mintha észre sem vette volna, hogy országhatár választja el már pályakezdő korszakának városától, Pécestől, úgy írta buzgón kiáltó verseit, és fogott hozzá töretlen hittel a szervező munkához. Már 1922-ben elindítja *Út* című folyóiratát, melynek programjában a szerkesztők leszögezik: "Nem pántoljuk megmerevedett paragrafusokba az utunkat! Nem ragadunk meg a tegnapi marasztó mézeskalácsainál, és nem nyikorgunk tavaszi hangulatokról! Művészetet adunk: az élet kristályokba szökkenéseit! Magunk adjuk; az embert! Nem értünk egyet a dogmákat *habzsolókkal*, az embert vallások és pártokba abrincsolókkal. Sem a tegnaposokkal, sem a mai üzletből forradalmat vonítókkal. Sem pártok, sem vallások fizetett papjai nem vagyunk!"¹ Nemcsak a régi, avított idejét múltnak látszó hagyománytól fordulnak azonban el, hanem a bezárkózás veszélyét fölismerve, a nemzeti és a kisebbségi karakterű irodalom ápolásától is: "Poliglott területen élünk: itt kétszeresen szükség van a mi nemzetföltöttségünk megdemonstrálására. Nem magyar kultúrát adunk, de kultúrát magyar nyelven! S művészet és kultúra ma már nemzetföltöttiek, és az egyetemes irány felé haladnak."

Amikor azonban az olvasóközönség érdektelensége, az egyre inkább konszolidálódó s az expresszionizmusnak már nem kedvező társadalmi körülmények következtében ez a mindennemű dogmától idegenkedő mozgalmisság zátonyra futott, Csuka Zoltán kutatni kezdte a tényleges adottságokból kibontakoztatható irodalom lehetőségeit. Ráeszmélt, hogy a vajdasági hagyománytalanság, az olvasói tájékozatlanság és igénytelenség, továbbá a kisszámú, különféle világnézeti pozícióban álló író "széthúzása" messzemenően gátolja az irodalmi élet vérkeringésének kialakulását, ami annál lesújtóbb, mert dőreség lenne bármiféle társadalmi támogatásra számítani. Éppen ezért a húszas évek második felétől kezdődően Csuka Zoltán szenvedélyesen keresni kezdte a szétforgácsolt erők egyesítésének módját. Bár költészetében továbbra is a világölelő expresszionista vers

¹ Program. Márciusi zsoltár. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 1973. 172-173. 1.

eszményét követi, organizátorként fenntartás nélkül vállalja már a jellegzetesen kisebbségi teendőket is. Különös képlet alakul ki így, melynek összetevői látszólag kizárják egymást. Ha azonban jobban belegondolunk, nem nehéz belátni, hogy épp ez a kompromisszumokat is felmutató magatartás tette lehetővé, hogy irodalmunkban az összefogás elve érvényesüljön. Nemcsak a húszas évek végén, hanem a következő évtizedben is, midőn majd a Vajdasági Írást továbbfejlesztve, Szenteleky Kornél a minden érték egybegyűjtésének programját meghirdeti, s útjára bocsátja a Kalanygát, mely jelképes címével is a Csuka-féle kezdeményekre mutat vissza.

A sajátos vajdasági irodalom megteremtésének gondolata, akár Szentelekyben, Csuka Zoltánban is 1928 táján erősödik fel először. Néhány író társával arra az elhatározásra jut, hogy dokumentumot ad a jugoszláviai magyar írásról, s e célból vállalja első lírai antológiánk anyagának egybegyűjtését, mely még az évben meg is jelenik.² Talán mert maga is pontosan tudja, hogy valójában nem antológiáról, hanem csak gyűjteményről van szó, az előszóban Csuka Zoltán részletesen megvilágítja mindazon okokat, melyek "kéveköltő" munkáját elodázhatalanná tették. Nyomatékosan felhívja rá a figyelmet, hogy az elvégzett munkát semmi esetre sem tekintik szerkesztésnek, sokkal inkább kéveköltésnek, széthullott és szertehúzó erők egybefogásának, hiszen "időben és világszemléletben is más és más fajta életet élő emberek, értékkelászkok megnyilatkozásának egy könyv lapjaira való tömörítéséről" van szó. Majd rámutat, hogy a formában, gondolkodásban és írásmódban nagyon is különböző írások együttes kiadását mindenekelőtt az indokolja, hogy Vajdaságban a "maroknyi közönség nem bír ki még egy irodalmi lapot sem, nemhogy elbírná azt, hogy irodalmi irányok szelektálódjanak és ellenségesen meredjenek szembe egymással". Épp ezért az egyes szerzők legyűrték hiúságukat, s tehették ezt annál inkább, mert az irodalmi irányok elválasztó falánál erősebb volt a közös veszedelem: a "vajdasági közönség álmodása és sokszor bizony prűdsége is, amellyel itteni értékeket nem akar észrevenni, csak azért, mert itt vannak, egy levegőt szívnak velünk, és a mindennapi élet szürke harcaiban százszor találkoznak egymással".

Csuka Zoltán tehát szemlátomást az olvasótoborzás céljából szorgalmazta a különféle irányzatokhoz tartozó költők "egy akolba" terelését, s e cél érdekében még az esztétikai kritériumok föllazításától sem riadt vissza: "Az sem volt akadálya ennek a munkának, hogy az egyik versíró talán bizonyos szempontból, irodalmi vagy egyéb megítélésből értékesebb, a másik kevésbé értékes, nem, a mi zsinórmértékünk csak az volt, hogy a vers, amely ebbe a kötetbe belekerül, a legáltalánosabb költészeti szempontok kereteibe beleállítva megüsse a mértéket, és tegyen hitet a szerzője mellett – vagy éppen elene."

Az összeállítás e szempontjaiból egészen világosan kitetszik, hogy a Kéve inkább művelődéspolitikai megfontolásból született, semmint a tényleges

2 Kéve, vajdasági költők antológiája. 1928: egybegyűjtötte: Csuka Zoltán: a Képes Vasárnap kiadása. Novisad

értékek felmutatásának szándékával. A mostoha körülmények fölnagyították a pillanat jelentőségét, s ilyenformán az antológia ma még tarkább képet mutat, mint keletkezésékor. Föllelhetni benne induló s máris megtorpant dilettánsokat, érzelmes, halk szavú, a külső forma sztereotípiáinak áldozó "századvegi" verselöket s az ember jövőjét figyelő, lázongó, verseiket nemegyszer túlfeszítő, de zaklatottságukkal felénk mutató avantgárd költőket egyaránt.

Ferenczy György³ a kezdők jellegzetes álarcában mutatkozik be. Fiatalos tájékozatlansággal, a köznyelvi beszéd sémáitól alig távolodva el, arról énekel, hogy "Esztelen versenyfutás az Élet / s mint zöld gyepen telivér paripák / kétségbeesetten száguldunk egy cél felé."⁴ Ezt a célt azonban nem tudja s valójában nem is akarja megnevezni, pusztán azért van szüksége rá, hogy egyfajta metafizikai nyugtalanságot vigyen a versbe, melynek egyébként egyáltalán nincs metafizikája. Máskor kedvesét dicséri több strófán át, de úgy, hogy mindvégig feltételes módban sorakoztatja föl annak változatait, mi minden válna sivatagsivárrá, ha "te nem lennél", majd az elnyűtt klisékből összeállított "negatív leltár" végén fölkiált: "De vagy!"⁵ Ferenczy György verselése tehát arról az attidúdról tanúskodik, mely par excellence poétikusnak vél bizonyos érzelmeket, s hogy ezeket megszólaltassa, a létünk alapjait érintő nagy szavakat hívja segítségül, anélkül azonban, hogy számottevő lírai struktúrát tudna létrehozni. Függetlenül attól, hogy az Élettel, Halállal, Istennel vagy Szívvel labdázik-e, megreked a magánérdekűség szférájában.

Hasonló tanulságokat kínál Földi Ilonka, F. Galambos Margit, Gergely Boriska és Kováts Antal verselése is. Földi Ilonka, ki "Pestre vitte akkoriban megjelent verseskönyvét, s aztán híre se jött többé"⁶, az ámuló reflexivitású, messzeségeket kémlelő költészetnek azt a válfaját kedveli, melyet asszonyosnak is nevez az irodalmi köztudat, s melynek regisztere a hold beteg, sápadt arcától és az éj titkaitól a hajnal várásáig terjed, miközben egészen nyilvánvaló babitsi hatásra felveti a maga csti kérdését is: "Úristen! Miért, miért az élet? / Miért a félelmek, az elmúlás, / Miért az indulás, miért a megállás, / Miért a bejárt, a járatlan új utak, / Ha minden út a halálba szakad?"⁷ F. Galambos Margit hasonló borzongásokat szólaltat meg az "évek útvesztőjéről", "suta, vak és észvesztett" tévelygésünkről, a "lélekölő, hajszás, vad iramról", eszköztára, bölcséleti készülsége azonban, ha ez utóbbiról egyáltalán beszélhetünk, még a Földi Ilonkánál is kezdetlegesebb.

Gergely Boriska sorozata részben elüt ettől, a hervadás kultuszából táplálkozó síma verseléstől. A kispolgári szemérem határait áthágva, a testből kicsendülő "piros kacagást" ünnepli, a szépséget, mely "kulcsa vágnak, csók-

3 Hogy ki volt Ferenczy, nem tudjuk. Herceg János, aki a Kévet frissiben olvashatta, csak ennyit jegyez meg róla: "Sűrű homály fedi Ferenczy György kilétét és további sorsát." - Vasárnapi levelek, Magyar Szó, 1978. I. 29.

4 Én a vers, Kéve, 32. l.

5 De vagy!, Kéve, 33-34. l.

6 Herceg János adata, Vasárnapi levelek, i. h.

7 Az út vége, Kéve, 38-39. l.

nak, de bűnnek, bajnak is", a tavaszt, midőn "párázik a föld és párzik az élet". Egészséges erotikuma azonban, mint képeinek kontrasztossága, hármastagolású jelzői, felsorolásai is tanúsítják, Adyig mennek vissza. Ez persze még nem lenne baj, csakhogy Gergely Boriska "pogánykodása" nélkülözi az Ady-versek megszenvedettségét, Ady dacának életérzésbeli hitelességét, s így csupán költői álarcként, *suta faunkodásként hat*.

Kováts Antal helyét úgyszintén a verselők e csoportjában kell látnunk, noha költeményei sajátos kettősségről tanúskodnak. Amikor "őszinteséged drága gyöngyről", "kedélyed édes mustjából", "kék szemed" "titokzatos tengerszeméről" és a maga "szomjas lelkéről" mond már-már névnapiköszöntőkbe illő közhelyeket, verskultúrájának szinte nyomát sem találjuk strófaiban, amikor viszont mindennemű hatásvadászgesztus nélkül, higgadtan, fölösleges díszektől megfosztott nyelven medít az élet és a halál örök körforgásáról vagy a gyilkolásra is tökéletes ember sorsáról, képeit már egy olyan tudat színezi, amely idővel rátalálhatott volna tán magára.

A *Kéve* költőinek egy lehetséges másik csoportját Ambrus Balázs, Debreczeni József és Szenteleky Kornél alkotja. Annak ellenére, hogy az ő esetükben sem beszélhetünk azonos világról vagy költészetszemélyről, verseik világa bizonyos tekintetben mégis rokon.

Ambrus Balázs Ady Endre kortársa volt, ő is 1877-ben született, e véletlen körülményen kívül azonban kettejük között semmi hasonlóság nem mutatható ki. Ambrus lírája már egyetlen kötetének megjelenésekor, 1918-ban "az egyhúrúság végső határáig" ment el⁸, amikor pedig a *Kéve* készült, századvégi lirizmusával végképp holtpontra jutott, s csak a válságba sodródó kisebb tehetségek jellegzetes felsőbbbségi tudatával lehetett jelen irodalmunkban. Szépen kitetszik ez az antológiában publikált verseiből is. A kötetnyitó *Celle d'autrefois* már címével is mintha tüntetne mindaz ellen, amit az előszóban Csuka meghirdetett⁹, s mintha nyomatékosan hangsúlyozni akarná, hogy szerzőnk nem itt és nem ilyen társasággal indult egykoron. S ugyanezt a célt szolgálhatta *A szent halottz is*, melyben annak az Adynak állít emléket, akit később is pályatársának hitt, bár költészetét sohasem értette igazán¹⁰. S ha ez utóbbi verse az Adytól kölcsönzött képek és strófaregoldás következtében, talajszintisége ellenére is, olvasható, Ambrus Balázs másik három szövege már egészen egyértelműen a lírikus haláláról tanúskodik. Az ugyanis, ahogy az "árva szív", a "két méla szem", a "halk sírás" és a "vérző vágy" motívumaival egyedülvalóságát kifejezi, sorsa "hervadt csokrán" tűnődve el, nem más, mint egy széplélek meddő siráma, aki valójában már csak érzékeny úriasszonyok szívét veheti célba.

⁸ Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1968. 53. l.

⁹ Herczeg János feltételezése, Vasárnapi levelek, i. h.

¹⁰ Schöpflin Aladár Ady-könyvét ismertette például évekkel később a Kalangyában (1935. 7. sz.), de a költőről akkor sem tudott semmi fontosat mondani.

Debreczeni József szintén a kötött formák művelőjeként mutatkozik be, költői világát azonban nagy távolság választja el az Ambrus-féle "almanach-lírától". Debreczeni intenciója nem az, hogy a "közmegegyezés" által szépnek tartott, valójában végképp kiürrült fordulatok játékkockáit ki tudja hanyadszor újra kirakja, hanem hogy a külső forma, de elsősorban a rím segítségével érzékeltetni tudja rossz közérzetét. Nem retten vissza a kínrímeiktől se, sőt, megnyerő tudatossággal halmozza őket, ami a megszokott harmonikus egybecsendülések helyett csikorgást eredményez, disszonáns zörejt, s nem csupán a szerző lég- és létszomjáról ad hírt, hanem egyúttal a modern költői öntudat iróniájával is befuttatja a szöveget. Mint például a Szolgátságban:

Csengőnek jó, mert nesze van
Istennek, mert oly messze van
És rossz nekem, mert nincs neszem
a kenyeremet itt eszem
és elmúlásom itt leszen.

Debreczeni verseiben tehát a visszajára fordult világ üzen, az a szituáció, midőn a tizennégy fejű sárkány évezredes foglalkozásával, a tűzokádással felhagyva, szegény fejét egy ölbe szeretné hajtani már, az utcákon pedig állástalan diplomás jár le-fel, ki "fürgé akár az evet / De tegnap óta nem evett". Azt is modhatnánk akár, hogy Debreczeni a kabarédalok eszköztárából merít, nem azért, mert szépnek tartja őket, hanem mert ezeknek az eszközöknek és a rút világ képeinek egymásba jatszatásával a groteszkig akarja és tudja is feszíteni versét – "e hattyús dereglyét".

Szenteleky Kornél tíz költeménye a határhelyzetbe került irodalmár reflexióit kínálja elsődlegesen. Az "úgy fáj az élet" attitűdje továbbélésének jeleként még ott gordonkáznak szövegeiben a halk ámulás hangjai, a leopardis bánatok, s gyógyulást kereső utazásainak emlékeként egyre-másra föl villannak az afrikai homok, az Olümposz és Sanremo fényei, ám a versek között ott a *Bácskai éjjel is*, annak bizonyosságaként, hogy Szenteleky, ha undorral is, lélekben már elindult a vajdasági táj felé.

Ebben a versében kettéosztja a világot: egyfelől vidékünk képeit, másfelől pedig az elvágyódó intellektus "parfümillatú", belső tájait festegeti. A lírai én szemlélődésének és cselekvésének ideje az éjszaka, s nem véletlenül, hisz a képzelet ebben a napszakban bontja meg legkönnyebben az adott világ arányait, olyan súlypontokat hozva létre, amelyek kinagyító mivoltukban az esztétikai hírérték hordozóivá válhatnak. A nőtetés folytán tájunk egy elátkozott szigetként bukkan föl, melyen minden az anyag és az anyagiasság, a józan önzés törvényeinek van alávetve:

Szabályos sorokban zsendül a vetés
a józanság egyeneseket húz
az önzés határköveket állít
és megbízható lakatot tesz a magtárra.

Minden oly hasznos, minden oly józan
 nagy értéke van a trágyának
 a késnyelők és komédiások
 félve, idegenül kullognak e tájon
 és alázatosan köszönnék
 a füstölgő trágyaszekereknek.

Minden oly hasznos, minden józan
 a szépség apró angyalkáit éppúgy
 kiűzik a hurkaszagú házakból,
 mint az éhes, lázas, riadtszemű
 koldusokat.

Szenteleky Bácskája is daltalan táj tehát, "nagy sivatag", a "lelkek temetője", mint Ady magyar Ugarja volt jó két évtizeddel ezelőtt, a két költői magatartás azonban, a kétségtelen hasonlóság, sőt motívumpárhuzamok ellenére, gyökeresen különbözik egymástól. Kitűnik ez már abból, hogy verse nyelvi anyagának megszervezésekor Szenteleky elhanyagolja a hangok informatív szerepét, kerüli a kötött formákat, s a gondolatrítmusra hagyatkozva, a "mindennapi" logika szintjén fejezi ki mondandóját. Ennél is fontosabb azonban a kettejük közötti alkati különbség. A Bácskai éjjelben ugyanis nyoma sincs az Ady-féle káromkodó dacnak, átkozódásnak, a helyenként már-már ripacszkodásba fülő önkínzásnak. Szenteleky nem tud nekifeszülni az ólszag és trágya világának, s ha álmaiban felveszi is ellene a harcot, csak sápadtan tovatűnő "anarchikus" gesztusokra telik erejéből:

De aztán hirtelen kibúvok a könyvek
 magos és biztos bástyája közül
 ki az ólszagú éjszakába!
 Kapzsi otromba ebek csaholnak utánam,
 de én már kint járok a vetések közt
 gonosz mosollyal mint a kazalgyújtogató.
 Alattomosan kuncorgok,
 káröröm bugyborékol bensőmben,
 mert most ültetem el a téboly
 mákonyos, magtalan, tündérszép
 virágait
 a hasznos, trágyás, egyenes
 bácskai barázdákba.

Így aztán nem csoda, hogy a vers kissé fellazul a szépség pólusán. Míg ugyanis a "mákony", az "álm pilléi", a "szépség angyalkái", a "smaragdos, rubintos óperenciák", Szenteleky ízléséről, életérzéséről tanúskodva, mélyen a pillanatban gyökereznek, addig a "kinti" valóság elemeiből összeálló rút pólus "időtlen", releváns. Nyilván teljesebb értékű is lenne a vers, ha a költő pusztán negatív helyzetképet adott volna, a mindenkori olvasóra bízva, hogy

esztétikai érzékenysége segítségével újra meg újra megalkossa magának a hiányzó pozitív oldalt. A *Bácskai éjelt* ennek ellenére a *Kéve* egyik kulcsfontosságú versének kell tekintenünk: akár mottója is lehetne a gyűjteménynek, annyira egybevág Csuka Zoltán bevezetőjével.

A könyv harmadik rétegét azoknak a fiatalabb évjáratú költőknek a versei képezik, kik a tízes években kezdtek magukra eszmélni, s épp ezért versbeszédük kialakulására döntően kihatottak az avantgárd mozgalmak, mindenekelőtt az expresszionizmus. Jószerevel emigránsok, akiket az idegenbe sodródás ténye tévesztett meg sokáig. Minthogy a forradalmak vereségét és jugoszláviai tartózkodásukat egyaránt átmenetinek tekintették, állhatatosan tovább ápolták azokat a hangulatokat és érzelmeket, melyek kora fiatalságukban átjárták és fűtötték őket. Innen van, hogy verseikben jóval több a "közösségi" vonatkozás, a kiáltás-igény, mint az antológia hagyományosabb eszményeket követő polgári alkotóinál. Szó sincs azonban arról, hogy e vonulat költői uniformizálódtak volna, vagy hogy lírájuk egybemosódik, hiszen a csak nyelvükben expresszionista költeményektől a tételelesen didaktikus, mozgalmi versekig terjedő skálán igen sok árnyalatot figyelhetünk meg.

Tamás István költői pózoktól és szerepektől irtózó költő volt, nyugtalan, lázongó lélek, s így érthető, hogy föl szerette volna rázni mély álmából Szabadkát, a "fekete várost", ahova a húszas évek elején sorsa vetette. Kirabolt, céljaitól és reményeitől megfosztott ifjúsága azonban nem tudott biztos pontra lelteni a "vakutcák, vakvermek" világában, s ez okból életérzésében mindinkább a tehetetlenség érzete vált uralkodóvá. Mindenemű szervezett társadalmi erőttől távol, magányosan rótta a város utcáit, ahol az otthonuk felé siető "öreg, kofferos ortodoxok" nyíltan kiköptek mámorba menekvő alakja előtt, s a "felelőtlen juhászkutyák" is rendre megugatták a "művelt társadalom" nevében. A pannon nyomorúság üldözöttje volt tehát, s a legtöbb, amit megtehetett, az volt, hogy időnként megbotránkoztatón a "műveltek" életébe rontott. Legtamásibb verseiben széles expresszionista gesztusokkal sújtott végig a polgári tiszta lelkiismereten, az erénypecéreken, a "kéngőzös, avas hiteken", majd miután rácszmélt, hogy mind az ostorozás, mind a végsőkéig fokozott tagadás hasztalan, a szemlélődés pozíciójára sodródott, immár a teljes kívülállás jegyében. Ennek az érzéskörnek a jelenlétét a *Kévében* közölt s igen jellemzően Juhász Gyulának, az "elkárhozott magyar poétának" ajánlott verseiben is tapasztalhatjuk. A *Vakember gázvilágításban* és a *Figyelmeztetés* ugyan még korábbi, anarchikus gesztusait hozza, jó adag iróniával, felkiáltójeles mondatok és bizarr asszociációk révén szólaltatva meg a lázadás imperativusát, ugyanakkor azonban a besorolt versek többsége lefékeződéséről is tanúskodik, hisz a lassú sodródású, kényelmes versmondatok már befelé mutatnak, az egyéni sors esélyeit latolgatják.

Fekete Lajos *Kéve*-beli költeményei ugyancsak jócskán elütnek az expresszionista líra standardjától. Bár ekkor még messze van a kötött formáktól, szabadversciben ott neszez egy artisztikus igény, melyet megpróbál összebékíteni a modern költészeteszeménnyel. E törekvése min-

denekelőtt a *Vassal és fohással*-ban jár sikerrel, hisz ebben a tavaszi ébredés folyamatait teljesértékűen érzékelteti a "poétikus" és a "dinamikus" elemek harmonizáló egysége.

A kisebb tehetségű Somogyi Pál a közvetlen ráhatás szándékával írta verseit a kenyérért vívott küzdelemről, a vézna, éhező gyerekekről, a "vörös lángokkal" érkező május ünnepéről. Lírája nem azért kevésbé meggyőző, persze, mert tendenciózus, hanem mert a "tartalomközpontúságot" nem tudta releváns poétikai eszközökkel ellensúlyozni.

Más a helyzet Mikes Flórisnál, aki példának okáért szintén verset közölt a *Kévében* a gép mellett tizenhat órán át görbedő tizenhat éves proletárlányokról,¹¹ harcra buzdítva őket a tizenhat óra szerelemért, de belső nyugtalansága és tehetsége sokkal nagyobb, mint Somogyié. *Üzenet a háború mamájának* című verse ma is antologikus darabja költészetünknek. Kissé álmosan, lazán, magyarázkodón indítja Mikes a verset, úgyhogy futólag el is töpreng az ember, vajon a háború agyoncsépelet témájáról mondhat-e esztétikailag fontosat a költő. Ezt követően a gyorsabb ritmusú első fel sorolás visszatéríti ugyan gondolatainkat a versre, a felmerült dilemma azonban csak az "anyák, professzorok" kezdetű, valójában mindnyájunknak szóló, sőt mindnyájunk részvételét igénylő második névszóhalmozás után szorul végképp háttérbe, s adja át helyét az olvasói kíváncsiságnak. Fokról fokra haladunk tehát "fölfelé" a versben, míg nem a háború megátkozásának fennsíkjára jutunk.

A "paraszti szitkok" imája, melyet szertartásosan a költő után kell mondanunk, több fontos tényezőt egyesít. Az expresszionista látás és képalkotás ismérveinek ebben a kis tárházában szembetűnik a versbeszéd megmozgatottsága, a nagyítások funkcionális jellege, a jó érzékkel alkalmazott ismétlések dinamizmusa. Legalább ennyire fontos azonban az is, hogy a költő egy visszajára fordított anyaképzetre alapoz. A mindenkor menedéket és oltalmat adó édesanya a halált szülő némberré aljasul itt, s alakja utálattal elegy borzongást vált ki, mégpedig nem pusztán mitologikus arányai miatt, hanem mert a fogalom szótári és alkalmi jelentése újra meg újra összezsap képzeletünkben. A továbbiakban fokozatosan lanyhul a vers intenzitása, majd végül a kezdő sorok hangvételének szintjén állapodik meg. Pontosan kirajzolódó geometrikus alakzatot mutat tehát a szerkezet, ha azonban jobban odafigyelünk, kiderül, hogy nem egyszerűen felfelé, majd lefelé ható erővonalak alkotják a költeményt. Az elcsendesülő utolsó sorok hangzásukkal lezárják ugyan a verset, de mert egy jóvátehetetlenül megcsúfolt, "gránátszéltől megbávuult" ember sorsának iszonyatát beszél ki, a mű életességének legszebb bizonyóságaként ugyanakkor és ismételten feltámasztják a költői átkok jégverését.

Haraszi Sándor "számozott" versei képanyagukban is, hosszúra nyújtott, ünnepélyes versmondatoikban is erős Kassák-hatásra vallanak, mondandó

11 Ének a tizenhat évről és tizenhat óráról, *Kéve*, 59-60. 1.12 Az egyékapcsoló kenyértelenség, *Kéve*, 17-19. l.

tekintetében azonban már kevésbé, mert a kiraboltság, a kisírt szemek, a dermedt csontok képzetei ellenére teljes hittel hirdetik, hogy a proletár tömegké a jövő: az ő kedvükért ragyognak a folyók a világtalan hajnalban, s őreztük kukorékolnak a kakasok Azsia, Afrika, Amerika, Ausztrália, Európa kirabolt mezőin. Ünnepeles pátoszú csak azért is hit és egyféle "lengő" szomorúság járja át tehát verseit, melyekben Haraszi Sándor az agitatív líra sablonjait, köznapi igazságait elkerülve, a "közösségi" líra szép példáit alkotta meg. Akár Csuka Zoltán is, ki Harasztnál tovább tágítva a kört, már nemcsak a munkásosztály sorsát énekli meg, hanem a "technika korának" új mitológiája jegyében az egész emeberiségét is. Igaz, hogy a "sötét éjszakáink mélyén" rémítő "eljövendő tömeghalál" s az "eggyékapcsoló kenyértelenség" is foglalkoztatja képzelését, de minden balsejtelen és cudar tapasztalaton túlmenően mégis meggyőződése, hogy az "új nagy közösség rádiószikrái rohanak, / átsapnak a levegőben meghúzott határokon, / időn és téren át az embert kiáltják, / hidakat ívelnek közénk / Dózsától Robespierre-ig, Barbussetől Majakovszkijig érnek, / Petőfitől Tollerig, Kinától Marokkóig, / nincs halál és nincs határ, mert bennünk az élet."¹²

(*A Kéve kritikája*) Nem kétséges, hogy Szenteleky a Csuka-féle összefogás-gondolat és a maga programelvei¹³ jogosultságának és távlatosságának bizonyítása kedvéért kezdte publikálni a Vajdasági Írásban azokat a Kévérről szóló recenziókat, méltatásokat, kritikákat, melyek pesti, kolozsvári és pozsonyi lapokban jelentek meg. Önbizalom-istápoló kezdeményezése azonban mégis parázs vitát eredményezett utóbb. S nem véletlenül, hisz e kritikák összességében ellentmondásos ítéletek halmozódtak föl, melyek a szerzők szándékától függetlenül költészetünk ellen szóltak.

A pesti Együtt kritikusa Csuka Zoltán, Mikes Flóris, Haraszi Sándor verseiben fedez föl igazi értékeket, külön is kiemelve, hogy a "robotoló 16 éves fiatal leányról és a 'háború mamájáról' még nem énekeltek megdöbbenőben".¹⁴ A Debreceni Szemle Harasztit, Mikest és Somogyit az "élet tantaluszainak költői"-ként említi, nyomatékosan hangsúlyozva, hogy "mind ígéretes tehetségek"¹⁵. Ugyanakkor azonban a Pásztortűz Tamás és Csuka mellett már csak Gergely Boriskát tudja becsülni igazán, Szentelekyt a második vonalban látja, Mikesről meg éppenséggel úgy véli, hogy "brutális kiszólásai nincsenek megfelelő mennyiségű tehetséggel alátámasztva".¹⁶ Reményik Sándor még tovább megy az Erdélyi Helikonban, leszögezve, hogy "Haraszi Sándor és Mikes Flóris kezében (...) a szabad verset a maga teljes eltorzultságában szemlélhetjük, laposan, lendületlenül, ízléstelen propagandataralmat hordozva".¹⁷

13 A Vajdasági Írás programadó cikkében írja egyebek között, hogy "sokkal szegényebbek vagyunk, semhogy irányok, elvek, világnézetek szerint tagozódjunk" (1928. IX. 23.).

14 Tóth Lajos ismertetőjéből, V. Í. 1928. IX. 30.

15 Nánay Béla ismertetőjéből, V. Í. 1928. XI. 11.

16 Szentimrei Jenő kritikájából, V. Í. 1928. IX. 30.

17 Vajdasági Írás, 1928. IX. 30.

Azt hihetné az ember, hogy e polarizálódás mögött csakis világnézeti okok húzódnak meg, holott ezen túlmenően, főleg a konzervatívabb ízlésű kritikuskoknál, az esztétikai elfogultság is nagy szerepet játszott abban, hogy végül is a prezentált ítéletek teljesen lerontották egymást. A konzervatív Napkelet kritikusa, s ez érthető is, kifigurázta Mikes verselését ("több is kell ahhó...!"), ugyanakkor azonban Földi Ilonkáról és F. Galambos Margitról azt állítja, hogy "érzékeny ízlés, a klasszikus költészet kifejező stílusa jellemzi mindkettőjüket" utóbbit pedig – horribile dictu – "kiérett, nemes formaművészet is".¹⁸ A Magyar Hírlap Csuka, Debreczeni, Szenteleky és Tamás mellett épp Ambrus Balázst és F. Galambos Margitot emeli ki név is.¹⁹

A példákat, persze, sorolhatnánk tovább, de ennyiből is kitetszik, hogy a magyar és a kisebbségi magyar sajtóban megjelent cikkek összesége azt sugallta, hogy a Kévében minden jó és minden rossz egyszerre, s ezt a zűrzavart hol erősebb, hol gyengébb árnyalatokban mindvégig átjárta a nehezen cseperedő kisöcsnek kijáró dicséret hangja. Ennél is zavaróbb azonban, hogy az egymást kizáró értékítéletek, rangsorok merőben légből kapottnak bizonyultak. A jellegzetesen impresszionista minősítések ugyanis, mint pl. *szimpatikus, érzékeny, vérbő, túl levegős, dallamos* stb. támpontok nélkül, kifejtetlenül maradtak.

Egyetlen kivételre mégis felhívhatjuk a figyelmet. A Letopis Matice srpske hasábjain Mladen Leskovac foglalkozik az antológiával²⁰ s kritikájának már hangvétele is jócskán elüt az imént érintettekétől. Leskovac nincs tekintettel a jugoszláviai magyar irodalom "szülési" fájdalmainra, kisebbségi meghatározottságára, s nem latolgatja, vajon össze kell-e fogni az erőket vagy sem. Kritériumai szigorúan esztétikaiak, s épp ezért olyan pozícióról ítélheti meg mind az antológiát, mind szerkesztőjének munkáját, amilyent akkortájt sem nálunk, sem bárhol a magyar nyelvterületen senki sem tudott kiküzdeni magának.

Leskovac joggal nevezi Csuka Zoltán előszavát "erőszakosan toleránsnak", magának a Kévének alapvető fogyatékosságát pedig abban látja, mai távlatból úgyszintén helyesen, hogy az anyag egybegyűjtője "állandó és kifogyhatatlan jóhiszeműséggel, minden szemponton kívül és annak ellenére, a tehetséges írók mellett a kevésbé fontosakat és a teljesen jelentékteleneket is bemutatja". S Leskovac a gyűjtemény vizsgálata során is meg tudja őrizni a kívülálló, a csak irodalmilag érdekelt szemlélődő álláspontját. Szenteleky "szép, nemes és szubtilis" költészete mellett Debreczenit, Csukát, Feketét emeli ki név szerint, ugyanakkor Somogyi "üde elképzeléseit" és Mikes Flóris "költői temperamentumát" is üdvözli, a többiekéről viszont, "különösen a nőkről", úgy véli, hogy alig haladják meg itt-ott a színtelen és névtelen amatőrség mércéjét.

18 Müller Lipót kritikájából, V. Í. 1928. X. 21.

19 Kemény István ismertetéséből, V. Í. 1928. XI. 11.

20 Vajdasági Írás, 1928. XI. 18.

21 A nyájas olvasóból kritikus - a kritikusból nyájas olvasó, V. Í. 1929. I. 13.

(*A kritika kritikája*) Nem véletlen, hogy Haraszti Sándor, aki már irodalmunk kezdetein is az elszánt vitázók között bukkant föl, nem nézhette sokáig tétlenül a kritikusok eme különös felvonulását. 1929 elején pamfletet tett közzé a Vajdasági Írásban, szemmel láthatólag azzal a céllal, hogy minél hathatósabban kikezdje a feltétel nélküli írói összefogás fából vaskarikáját. A sértegetés eszközeitől sem tartva, mély megvetéssel ront a Kéve bírálóra: "Épületes látvány volt, majdnem nevetséges, ahogy az egyes kritikusok ahány ház annyi szokás elve alapján megdicsérték, vagy komolyan 'megbírálták' a kötet szerencsétlen szerzőit. Az egyik, valami javíthatatlan erdélyi rímfaragó, Ikszipzilont intézte el, a másik még javíthatatlanabb az antológia szabadversíróit dorgálta meg, a harmadik hímezett-hámozott az irodalom hivatásáról, és fölfedezte a legújabb vajdasági csillagot. A Vajdasági Írás talán nem is tudja, milyen ügyesen rendezte meg a 'kritikusok olimpiaszát', amelyen még a vakok és világtalanok előtt is világos lett: a magyar kritika (legalábbis az, amely a *Kévről* kotyogott valamit), milyen szomorúan elvtelen és dilettáns, majdnem méltó ahhoz az irodalomhoz, amelyet prédának kapott." Ezek után Haraszti a "csoportokban grasszáló" hasonszórú vajdasági kritikusokra hívja föl a figyelmet, s irodalmunk ezen "vakízléssel", "individuális önfertőzéssel" megvert "nagyotmondó kis vajdáinak mielőbbi ráncba szedését sürgeti a mozgalmi avantgárd világnézeti platformjáról.

A jól időzített bomba telibe talált. A folyóirat következő számában ketten is válaszolnak rá.²² Fekete Lajos részletezően taglalja, miben érthet egyet Haraszttal, miben nem, hogy aztán végül megrovólag tegye szóvá a vitacikk "hangját és hőmérsékletét". Szenteleky egészen másként reagál. Őt a világnézeti elvszerűség, következetesség Haraszti-féle elvárása nyugtalanítja elsősorban. Nem azért természetesen, mintha idegenkedne a számottevő balos irodalomtól, hanem mert zsákucába vezetőnek vél mindennemű "felekezeti kritikát", amely nem az esztétika változó normái alapján közelít a műhöz, hanem aszerint, hogy "mennyiben felel meg bizonyos politikai követelményeknek". Igyekszik is minél messzebb távolodni az "utolsó száz év nagy ragályától, a Politikumtól", s példák sokaságával bizonyítja, hogy a jó kritika egyáltalán nem függ az elvektől, a következetességtől. Nem veszi azonban észre, hogy ezenközben a világnézeti kizárólagosságot egyféle esztétikai kizárólagossággal cseréli föl, amely úgyszintén és szükségszerűen feloldhatatlan kontroverziák szülője. Ezért állapíthatja meg vitacikke záradékában, hogy a jó kritika "önálló művészi alkotás", melynek "nagyszerűségét az értékkitelek világosságában, szépségében és meggyőző, megjelentető erejében találjuk".

A múltól önállósuló, a mű összefüggéseitől megfosztott, önfényében ragyogó kritikának ez a modellje, persze, nem nyugtatta meg Haraszti Sándort. Ismét tollat ragadott, s most már jóval higgadtabban, körültekintőbben kifejtette, hogy a jó kritikus, ahelyett hogy elvek egész skáláját próbálná végig

22 Fekete Lajos: *A kritika hangja és hőmérséklete* és Szenteleky Kornél: *A kritika gáncsolhatósága*, V. Í. 1929. III. hó

bizonytalanokodva, igenis mindig valamely egységes "világnézet" exponenseként lép föl, és annak ösztönzésére ítélt, rosszal, támad vagy helyesel. Válaszának utolsó bekezdésében azonban, ahol mondandójának a legnagyobb nyomatékot kívánja adni, sajnálatosan nagyot zuhan a gondolatmenete. "Ebből az életből, ebből a társadalomból kibújni nem lehet; csak jobbra vagy balra lehet igazodni" - állítja, majd egy rossz emlékeket idéző fordulattal leszögezi, hogy aki jobbra tájékozódik, annak főideálja a forma, a technika, a játék, aki viszont a baloldalon áll, annak a lényeg a fontos: amit mond, ír, prédikál.

A vita ezen a ponton végképp zátonyra futott. Az abszolutizált kritikusi-művészi szabadságnak önnön korlátait is érzékletesen feltáró eszményképe és az ugyancsak abszolutizált, művészetbomlasztó "világnézetesség" között lehetetlenné vált a párbeszéd, s azok az utak, melyek, Csuka Zoltán buzgósgának hála, találkozni látszottak a Kévében, elváltak egymástól.

REZIME "Snop" (Kéve)

Za mladu madjarsku literaturu u Jugoslaviji je u prvom godinama nakon I Svetskog rata karakteristična podvojenost i nesigurnost. Počev od diletantskih piskarala do književnika, koji su pisali po ukusu 19. veka, pa sve do avantgardnih književnika mnogi su se čuli, a da nisu pokušali raščistiti suštinu i zadatke naše literature. Neki su doduše povremeno pokretali debate sa ciljem samodefinicije, ali na ideju o zajedničkom istupanju došlo se tek krajem 20-tih godina.

Shodno tome je Zoltan Csuka 1928. godine izdao prvu antologiju madjarske književnosti u Jugoslaviji. Pri njegovom radu nisu bili primarni estetski aspekti toliko, koliko mu je stalo do toga, da dokaze samo postojanje naše lirike. Ova zbirka, toliko heterogena izazvala je pažnju madjarske, rumunske i čehoslovačke kritike, i jasno je da su izrečeni međusobno oprečni sudovi.

Kornel Szenteleky je sakupio te kritike, i u cilju jačanja samopouzdanja madjarskih književnika u Jugoslaviji izdao ih je u časopisu "Vajdasági Irás" (Vojvodjanski spisi). Istovremeno odštampana oprečna mišljenja su isticala, da je u "Snopu" sve dobro, odn. sve loše, i to je naravno izazvalo ozbiljne diskusije, što je u mnogome doprinelo do zazvoja procesa, samosagledavanja naše literature.

RESÜMEE "Die Garbe" (Kéve)

In den ersten Nachkriegsjahren nach dem I Weltkrieg war für die angehende ungarische Literatur in Jugoslawien Zersplattung und Unsicherheit charakteristisch. Man konnte die Stimmen von dilettanten Schriftstellern, von Literaten mit dem Geschmack des 19. Jahrhunderts, bis zu avant garde Schriftstellern vernehmen, ohne daß sie es versuchten, die Charakteristika, das Wesen und die Aufgaben unserer Literatur zu Klären. Manche riefen Debatten hervor, mit der Intention, sich selbst zu zefinieren, aber zu der Idee, daß man zusammen auftreten soll, kam es erst Ende der 20.-er Jahre. Aus diesen Überlegungen heraus gab Zoltan Csuka 1928 unter dem Namen "Die Garbe" die erste Antologie der ungarischen Dichtung in Jugoslawien aus. Ihn haben bei der Realisierung seiner Arbeit nicht asthetische Prinzipien geleitet, sondern es ging ihm darum, zu beweisen, daß wir überhaupt eine Lyrik haben. Auf dieses heterogane Poesiebuch wurde sowohl die ungarische Literaturkritik, als auch die rumanische und tschechoslowakische ungarischsprachige Literaturkritik aufmerksam und verstandlich erfolgten gegensätzliche Urteile.

Kornel Szentetleky sammelte diese Kritiken zusammen und mit der Absicht, das Selbstbewußtsein der ungarischen Dichter in Jugoslawien zu starken, druckte er sie alle in der Zeitschrift "Vajdasagi Iras" (Schriften aus der Vojvodina). Die gegensätzlichen Urteile suggerierten die Meinung, daß in der "Garbe" Alles gleichzeitig gut und gleichzeitig schlecht ist, was natürlich große Diskussionen hervorrief und dadurch den Selbstbeobachtungsprozess unserer Literatur bedeutend weiterentwickelte.

